

Valentin Tomuleț*

ASPECTE COMPARATIVE ALE EVOLUȚIEI BASARABIEI ȘI NOVOROSIEI.

Privire generală asupra situației demografice, sociale și economice (anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea)

In the present study, based on a rich and varied documentary material found from various archive funds from the Russian Federation, Ukraine and the Republic of Moldova, the author takes a general look at the demographic, social and economic situation of Bessarabia compared to the three Gubernyas of Novorossia - Herson, Taurida and Ekaterinoslav.

The archive data show an obvious trend of population growth in Bessarabia and the three gubernyas of Novorossia, although this trend, for some gubernyas, is not constant. If for the region of Bessarabia and gubernyas of Ekaterinoslav and Taurida, this tendency is positive and evident for the entire period of time, then for the Herson gubernya this trend, for the year 1854, is negative, the diminution being related to the disaster caused to the population by the Crimean war. The increase in the population of the Taurida gubernya, directly involved in the Crimean War events, which naturally should had a negative evolution, was due to the immigration from the Russian internal gubernyas of the serf peasants, who hoped to escape from the serfdom by participating in the war.

The rhythms of population growth in Bessarabia, the three gubernyas of Novorossia, depended on multiple factors, the natural ones being the colonization with Transdanubian colonists, Germans, etc. and emigrants from Russian internal gubernyas.

From a social and economic point of view, both Bessarabia and the gubernyas of Novorossia, where serfdom did not exist or had a weaker influence, where the products from held the character of commodities, as agricultural farms, both of landowners and peasants, involved in the market relations, attesting a the large number of guild merchants, especially of the first two guilds, who maintained close ties with the foreign markets through the ports on the Black Sea coast, the Azov Sea, on the Danube, the place of Bessarabia being quite important, especially in the export of cereals.

Keywords: Bessarabia, Novorossia, Russian Empire, social categories, demography, economy, commercial bourgeoisie.

* **Valentin Tomuleț**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, cercetător științific principal, Institutul de Istorie.

Formularea problemei

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, autoritățile imperiale au sesizat necesitatea unei evidențe riguroase a populației și a resurselor de care dispunea provincia proaspăt anexată. În instrucțiunile amiralului P.V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, adresate, la 23 iulie 1812, guvernatorului civil Scarlat Sturdza privind organizarea teritoriului dintre Prut și Nistru, se sublinia necesitatea efectuării evaluării riguroase în Basarabia pentru a o putea governa cât mai eficient¹. Astfel, studiul dinamicii populației, situației ei economice și sociale, în baza statisticii populației, prezintă un mare interes. În plus, subiectele legate de studiul dinamicii populației și schimbărilor în structura socială în baza datelor statistice, adunate de administrația imperială rusă cu diferite scopuri și ocazii pe parcursul secolului al XIX-lea prezintă un interes deosebit, deoarece ne permit să urmărim schimbările de ordin demografic și social care au avut loc în această perioadă pe teritoriul Basarabiei sub dominație țaristă.

Profesorul George Erdeli, de la Universitatea din București, scrie în prefața lucrării lui Constantin Vert, *Geografia populației. Teorie și metodologie*: „Experiența a demonstrat că problemele demografice sunt probleme fundamentale ale istoriei societății umane, ale civilizației umane. Cele mai de seamă manifestări și realizări în toate domeniile de activitate (economic, social, politic, cultural) își găsesc una dintre explicațiile principale în populație. De densitatea populației depinde în bună parte bogăția națiunii, puterea ei, realizările sociale și culturale, civilizația sa în ultimă instanță”².

Pentru a pătrunde mai ușor în esența problemei, să facem, la început, o caracteristică succintă a situației generale a Basarabiei în anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea.

Caracteristica generală a perioadei

În istoria Basarabiei, anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea sunt perioada marilor schimbări structurale ce au condus la anularea particularităților locale în sistemul administrativ și judiciar: lichidarea în 1828 a autonomiei limitate și provizorii acordate Basarabiei, suprimarea la 26 septembrie 1830 a cordonului vamal de la Nistru și transferarea lui la Prut și Dunăre, unificarea vamală, începând cu 1831, a Basarabiei cu guberniile interne ruse, includerea regiunii anexate în sistemul economic și politic imperial, aplicarea prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 a reformei ghilldelor și instituirea Administrației Speciale a orașului Ismail etc.

Deși Basarabia continua să dețină statutul de *regiune* (*область*), situația ei se asemena mai mult cu cea de gubernie rusească. Pe parcursul anilor '20-'30 ai secolului al XIX-lea, Basarabia a pierdut din particularitățile locale în sistemul administrativ, din circulație au fost scoase monedele străine, care au fost înlo-

¹ Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso.

² Constantin Vert, *Geografia populației. Teorie și metodologie*, Timișoara, 2001, p. 6.

cuite cu asigntatul rusesc, deși, unele din ele, au continuat să circule și în această perioadă, dar în cantități mult mai mici. Populația se adaptează într-o anumită măsură cu sistemul nou de guvernare, deși protestele și revoltele continuă și în această perioadă. La 1 mai 1818, prin rescriptul imperial din 29 aprilie 1818, emis pe numele lui A.N. Bahmetev, în regiune a fost suprimată instituția scutelnicii³. Administrația regională, ca în perioada precedentă, continuă să fie subordonată direct guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, cu reședința la Odesa⁴, iar în viața politică un rol tot mai mare îi revine general-maiorului P.I. Fiodorov, care deține funcția de guvernator general al Novorosiei și Basarabiei sau are loc așa-numita „epocă a lui Fiodorov”⁵, începută în anii '30. Cu o anumită intensitate, funcționau majoritatea instituțiilor regionale.

Regimul de administrare al Basarabiei de către general-maiorul P.I. Fiodorov devine tot mai pronunțat la sfârșitul anului 1844, când M.S. Voronțov este numit comandant suprem al trupelor ruse din Caucaz și guvernator al Caucazului, iar P.I. Fiodorov este împuternicit cu funcția de guvernator general al Novorosiei și Basarabiei, administrând Basarabia de la Odesa⁶.

P.I. Fiodorov se implică tot mai activ în viața politică și de administrare a provinciei, autoritatea lui răsfrângându-se asupra tuturor sferelor administrației, în mâinile lui fiind concentrată atât puterea militară, cât și cea civilă. Cum constată A. Nakko, P.I. Fiodorov se bucura de întreaga putere politică și administrativă de care putea beneficia guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei⁷. P.I. Fiodorov guverna Basarabia ca parte integrantă a Imperiului Rus, puțin îl interesau particularitățile locale care se mai păstrau în anumite domenii, din contra, a depus eforturi substanțiale pentru integrarea regiunii în sistemul economic și administrativ imperial.

La mijlocul anilor '40 ai secolului al XIX-lea (1845) întreaga suprafață a Basarabiei număra 4121993 de desetine 963 ½ de stânjani pătrați de pământ. În provincie erau înregistrate 8 orașe, 2 porturi, un orașel, 4 oboare, 23 de târguri, 18 slobozii, 897 de sate, 191 de sățișoare, 10 stanițe ce aparțineau statului, 113 colonii și 38 de cătune. În plus, în Basarabia funcționau 257 de biserici din piatră, 661 de biserici din lemn, 23 de mănăstiri și 12 capele. Din acest număr 19 biserici erau luterane, 5 – romano-catolice și 4 biserici armenesti⁸.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 596, f. 768; F. 3, inv. 1, d. 8, f. 2.

⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1197, f. 5-5 verso.

⁵ Mai detaliat despre semnificația „epocii lui Fiodorov” a se vedea în: Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 296-297.

⁶ Алексей Накко, *Бессарабская область со времени присоединения ея к России по Букарестскому миру 1812-го года. В историческом, экономическом и статистическом отношениях*, (manuscris), Кишинев, 1879, л. 156 verso (manuscrisul lucrării se păstrează în fondul de manuscrise al bibliotecii Universității de Stat din Odesa).

⁷ *Ibidem*, f. 148-148 verso.

⁸ AISR, F. 1281, inv. 4, d. 72, f. 79, 81.

La sfârșitul anilor '40 ai secolului al XIX-lea (1849) situația puțin ce se schimbă: în Basarabia erau înregistrate 8 orașe, 2 porturi, 1 orașel, 4 oboare, 23 de târguri, 18 slobozii, 898 de sate, 192 de sățișoare, 10 stanițe ce aparțineau statului, 113 colonii și 38 de cătune⁹.

Pentru categoriile de bază ale populației, în special pentru cele de jos, din mediul rural, evenimentul principal din anii '30 ai secolului al XIX-lea a fost legat de punerea în aplicare a *Regulamentului despre țărani din 24 ianuarie 1834*, prin care țarismul căuta să reglementeze relațiile tensionate dintre țărani și moșieri. Regulamentul stipula că după expirarea termenului de 2 ani de la data publicării lui, dar nu mai târziu de 23 aprilie 1836, proprietarii funciari din Basarabia erau obligați să încheie cu țărani care trăiau pe pământurile lor sau cu cei care ulterior se vor așeza pe aceste pământuri contracte scrise (pe un termen de la 3 la 20 de ani), în care se vor indica prestațiile pe care țărani erau obligați să le îndeplinească pentru folosirea pământului. În contract erau stipulate: suprafața pământului și loturile suplimentare care erau puse la dispoziția țăranilor; îndatoririle țăranilor pentru pământul și loturile suplimentare acordate de moșier; termenul de acțiune a condițiilor stipulate în contract. Regulamentul stipula că îndatoririle țăranilor față de moșieri puteau fi îndeplinite reieșind din înțelegerea benevolă: în bani, în produse agricole sau în alt tip de produse, fie în zile-muncă etc.¹⁰.

Însă aplicarea în practică a acestui regulament s-a ciocnit de mari dificultăți. Ca rezultat, peste 10 ani, țarismul implementează *Contractul normal din 1846* – contract care urma să reglementeze relațiile dintre proprietarii funciari și țărani în cazul în care între ei nu au fost încheiate înțelegeri „benevole” în baza Regulamentului din 24 ianuarie 1834¹¹. Contractul normal din 1846 avea similitudini cu Regulamentul din guberniile interne ruse din 1803 privind „agricultorii liberi”, care păstra caracterul voluntar al eliberării șerbilor și al asigurării lor cu pământ¹², cu proiectele și regulamentele precedente adoptate special pentru Basarabia¹³, precum și cu Regulamentul organic din Principatele Române din 1832¹⁴.

Însă, nesoluționarea problemei contribuie la aceea că la 26 mai 1839 Senatul Guvernant, în baza cererii din 25 martie 1838, prezentate ministrului de Interne de guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei, M.S. Voronțov, privind prelungirea cu încă trei ani, începând cu 1 ianuarie 1840, a termenului de încheiere a contractelor între proprietarii funciari și țărani privind folosirea pământului, a confirmat propunerea Consiliului de Stat potrivit căreia în cazul în care țărani nu vor încheia asemenea contracte, ei vor fi impuși să îndeplinească prestațiile

⁹ AISR, F. 1281, inv. 5, d. 54, f. 81.

¹⁰ Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собр. II, т. IX, отд. первое, 1834, №6739, СПб., 1835, с. 75-79.

¹¹ Regulamentul integral *a se vedea*: ANRM, F. 134, inv. 1, d. 71, f. 33-44; ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, 1846, отд. первое, № 19881, СПб., 1847, с. 404-410.

¹² Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, Iași, 2001, p. 319.

¹³ Ne referim la proiectele regulamentelor din 1819, 1825 și la Regulamentul despre țărani din 1834.

¹⁴ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3426, f. 6.

în baza unui contract normal, alcătuit special de către guvern¹⁵. Cărmuirea Regională a pregătit proiectul regulamentului și în 1841 îl prezintă Administrației Regionale, pentru a fi discutat la ședința Adunării Nobililor. Ulterior, acest regulament a fost discutat de instituțiile abilitate din Sankt Petersburg.

Categoriile sociale de bază ale populației rurale din Basarabia, cum putem constata din raportul datat cu anul 1842 al guvernatorului militar al Basarabiei, prezentat instituțiilor imperiale, „erau țărani de stat și agricultorii liberi. Ultimii se împart în răzeși, care dețin în proprietate loturi de pământ, și țărani așezați pe pământurile moșierești. Dintre aceștia, răzeșii se consideră cei mai înstăriți, urmați de țărani de stat. Caracterul limitat al unor gospodării țărănești urmează a fi căutat parțial în modul tradițional, lipsit de griji, de administrare a gospodăriei, dar mai mult în faptul că în Basarabia multe moșii aparțin mănăstirilor închinată și moșierilor care locuiesc în Moldova, al căror pământ este dat în arendă, în marea lor majoritate, unor persoane la nimereală și fără moralitate (mulți dintre ei fiind armeni și evrei – V.T.)”¹⁶.

Același izvor atestă că „locuitorii băștinași se deosebesc de rușii veniți în Basarabia prin aceea că consumă mai puține băuturi alcoolice”¹⁷. Dintre locuitorii provinciei, mulți din stările sociale privilegiate știu a citi în limbile moldovenească și greacă, dar țărani sunt foarte puțini știutori de carte¹⁸. Nobilii își trimiteau copiii să facă studii la liceele din Chișinău și Odesa și la pensioane¹⁹ particulare, iar negustorii și mic-burghezii²⁰ – la școlile lan-

¹⁵ ПСЗРИ. Собр. II, т. XIV, 1839, отд. первое, № 12293, СПб., 1830, с. 404.

¹⁶ AISR, F. 1263, inv. 630, d. 1555, f. 658.

¹⁷ *Ibidem*, f. 656.

¹⁸ *Ibidem*, f. 654.

¹⁹ La 30 noiembrie 1835, pe lângă Liceul de Băieți din Chișinău este deschis Pensionul de Nobili, unde își făceau studiile 30 de elevi. Director al Pensionului a fost numit Teleșov. Printre discipline figura și limba română (Алексей Накко, *Бессарабская область со времени присоединения ее к России по Букарестскому миру 1812-го года. В историческом, экономическом и статистическом отношениях*, л. 151 об.-152). Conform deciziei Comitetului de Miniștri din 30 iulie 1846, la insistența Ministerului Învățământului Public, la Pensionul Liceului din Chișinău își puteau face studiile și copiii negustorilor de ghilda întâi și ai negustorilor de ghilda a doua (ПСЗРИ. Собр. II, т. XXI, отд. второе, 1846, № 20269, СПб., 1847, с. 156).

²⁰ **Mic-burghezi** – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători și mici comercianți (cunoscuți în Țările Române ca *târgoveți*), care era răspândită [în Rusia] sub denumirea generică *meșciâne* (rus. *мещане*) și care formau al treilea grup social (după intelectualitate și negustori) în care era împărțită populația urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populației urbane, instituit în Basarabia conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitației), prestațiilor și recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariați, să practice meșteșugăritul și comerțul cu amănuntul (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918), (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 395-396). Alexandru Boldur numește simplu această categorie socială *burghezi* (Alexandru Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească*, Chișinău, 1929, p. 51). În documentele de epocă termenul *meșceanin* era identic cu termenul *târgoveț* (Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, București,

casteriene²¹. Spre exemplu, în 1843, în Basarabia funcționau un liceu de băieți și Seminarul Teologic din Chișinău, 5 pensioane particulare (unul pentru băieți și 4 pentru fete), o școală pentru copiii funcționarilor de birou, 5 școli județene și 8 școli lancasteriene și o școală evreiască. În plus, în satele ce aparțineau statului funcționau 55 de școli, iar în colonii – 79 de școli. În total, în Basarabia, în 1843 își făceau studiile 6000 de elevi²².

Pe parcursul anilor '40 ai secolului al XIX-lea, administrația imperială a încercat să uniformizeze diferite categorii sociale și fiscale, în special mazilii și ruptașii, care beneficiau de un statut preferențial. Mazilii, care constituiau o categorie socială distinctă, beneficiau de anumite privilegii, iar administrația imperială nu-i agrea și a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă și socială în provincia anexată. Procesul s-a produs prin înlăturarea treptată a mazililor din diferite funcții administrative și gospodărești și subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, ei fiind impuși să îndeplinească prestațiile locale și să achite diferite taxe de rând cu țăranii birnici. Ca urmare, unii mazili, pentru neprezentarea la timp a documentelor ce atestau proveniența lor sau pentru diferite încălcări, au fost transferați în categoria țăranilor, alții, ruinându-se, s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale țăranimii. În pofida acestui fapt, mazilii au continuat să-și păstreze, și după suprimarea ca categorie socială, identitatea și trăsăturile distincte de ordin social și spiritual.

Dacă mazilii aveau o componentă socială și etnică mai compactă și națională, atunci componenta ruptașilor era destul de diversă și pestriță, incluzând elemente autohtone și străine, strămutate de peste hotare în Moldova, din mediul țăranesc, dar și din mediul urban autohton, care nu au fost înscrise în categoriile privilegiate ale societății, nu aveau un loc de trai permanent și nu erau înscrși în categoria birnicilor, beneficiau de unele privilegii în baza cărților de danie emise de domnii Moldovei.

Conform statutului juridic, ruptașii ce constituiau o categorie fiscală, se împărțeau în trei categorii: *ruptașii propriu-ziși*, *ruptașii de cămară* și *ruptașii de vistierie (ruptele)*, care, din punct de vedere economic și social, puțin se deosebeau

1993, p. 35, 38, 53, 121, 143, 171, 172, 186, 212, 221, 228, 267, 281, 285). Dar, analogia este una pur convențională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin *orașeni* și *târgoveți* se subînțelege locuitorii orașelor și târgurilor) și nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment. (A se vedea, spre exemplu: *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, București, 1996, p. 120; Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. Ediția a doua, București-Chișinău, 2007, p. 179). După aplicarea la 26 septembrie 1830 a Regulamentului ghilldelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic și includeau negustorii de trei ghilde (burghezia comercială), *mica burghezie* (мещане), țăranimea comercială de patru categorii și vânzătorii de două clase (ANRM, F. 6, inv. 2, d. 370, f. 93 verso-94).

²¹ AISR, F. 1263, inv. 606, d. 1638, a. 1843, f. 303.

²² *Ibidem*, f. 310.

unii de alții. Deși, spre deosebire de alte categorii de țărani, ruptașii beneficiau, la început, de anumite privilegii, ei, totuși, nu constituiau o categorie privilegiată, similară altor stări privilegiate, pe care ar fi putut conta țarismul, cum s-a încercat să se afirme în istoriografia sovietică. Pe parcurs, chiar și acele neînsemnate privilegii de care beneficiau (scutirea de prestațiile locale și pedepsele corporale fără sentința judecătii) au fost anulate. Ca rezultat, majoritatea din ei s-au ruinat și au căzut în dependență față de moșieri și de stat.

Dar și în asemenea condiții, prin Regulamentul despre drepturile de avere ale locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847, mazilii și ruptașii au fost lichidați ca stare socială și fiscală și incluși în categoria *odnodvorților ruși*, ceea ce a afectat serios statutul social și juridic al acestor categorii sociale/fiscale de populație.

Majoritatea absolută a *odnodvorților* trăiau pe pământurile deținute în posesie. Se observă și tendința de micșorare a numărului de *odnodvorți* care trăiau pe pământurile statului și orașenești și creșterea, deși neesențială, a celor care dețineau pământuri în posesie. Datele statistice de epocă denotă că majoritatea *odnodvorților* locuiau în mediul rural. Numărul *odnodvorților* care locuiau în mediul urban era în descreștere și constituia un număr destul de mic din numărul total al populației²³.

Intervin schimbări și în viața economică. Continuă să se adâncească procesul de raionare economică. Tot mai multe gospodării moșierești și țărănești se orientează la cerințele pieței. Asupra ritmului dezvoltării comerțului Basarabiei cu Sublima Poartă și statele europene prin porturile Ismail și Reni a exercitat o oarecare influență raionarea economică a Basarabiei. Județele de centru și de nord – Chișinău, Orhei, Iași și Hotin – aveau ca piețe de desfacere a mărfurilor pe căi terestre, prin vămile și posturile vamale de la Prut (Sculeni, Leova și Noua Suliță), Moldova și Imperiul Austriac; județele Soroca, Bender și, parțial, Akkerman (pe căile de trecere de la Nistru) – Odesa, iar prin porturile Ismail și Reni exportau doar o parte a județelor Akkerman și Cahul, coloniile bulgare și germane, situate în apropierea acestor porturi. Volumul și varietatea comerțului depindeau de multipli factori, atât de ordin intern, cât și de ordin extern.

A. Skalkovski scria în această privință că „oricât de mare ar fi fost în străinătate cererea la pâinea din Ismail, negustorii nu puteau trimite mai mult decât singuri primeau, dar de primit nu era ce și nu era de unde. Guvernurile apusene (ucrainene – *V.T.*) și chiar o parte a regiunii Basarabia se grăbeau să-și exporte mărfurile în Odesa (care deținea statutul de port franc – *V.T.*), unde le vindeau mai rapid și la prețuri mai convenabile”²⁴.

²³ Despre istoria acestor categorii sociale *a se vedea* mai detaliat: Valentin Tomuleț, *Statutul și fiscalitatea mazililor, ruptașilor și odnodvorților din Basarabia sub regim de dominație țaristă (1812-1871)*. În: Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială, vol. IV, nr. 5-6, Chișinău, 2013, p. 9-51.

²⁴ А.А. Скальковский, *Измаильское Градоначальство в 1847 году*. În: Журнал Министерства внутренних дел (ЖМВД), СПб., 1849, ч. 25, с. 420.

Faptul că exportul mărfurilor din Basarabia, în fond al cerealelor, avea ca punct de destinație Imperiul Otoman este atestat de datele statistice din raportul șefului de poliție din Ismail prezentat în 1841, care comunică că în 1840, în portul Ismail au sosit 165 de vase cu balast, inclusiv 158 din posesiunile otomane, 4 din porturile ruse și câte un vas din Franța, Italia și Malta, iar cu mărfuri – 25 de vase, dintre care 23 din Constantinopol și 2 din Italia²⁵. Valoarea mărfurilor exportate în 1840 prin portul Ismail a constituit 668418 rub., iar a celor importate – 349540 rub. argint (inclusiv a monedelor)²⁶.

Totuși, trebuie să precizăm că, deși izvoarele atestă că cea mai mare parte a mărfurilor exportate și importate prin porturile Ismail și Reni sunt înregistrate ca plecând sau venind de la Constantinopol, aceasta nu înseamnă că toate mărfurile exportate aveau ca ultimă destinație acest oraș sau că toate mărfurile importate erau de proveniență turcească. Constantinopolul era numai una din etapele sau popasurile care legau porturile Ismail și Reni de porturile Occidentului.

Un partener comercial important al Basarabiei era Imperiul Habsburgic. În raportul statistic anual al guvernatorului Basarabiei pentru anul 1850, prezentat instituțiilor imperiale, se menționa că „vitele cornute constituie articolul principal al exportului peste hotare a Basarabiei și această ramură economică în sine merită un sprijin și o atenție deosebită. Creșterea animalelor în Basarabia în general, cu atât mai mult în partea ei de sud și de stepă, era avuția principală a locuitorilor băștinași și acum când mulți dintre proprietarii funciari au început să cultive cereale, tinzând, în permanență, să dezvolte această ramură a agriculturii, micșorând numărul crescătorilor de animale de rasă, vitele vor mai constitui încă multă vreme o sursă importantă de venit, în special pentru populația rurală, reieșind atât din situația geografică a țării, cât și din condițiile favorabile de asigurare cu hrană a animalelor. În anii precedenți, capitalul comercial de la vânzarea vitelor atingea în Basarabia cifra de 1000000 de ruble argint, iar haznaua obținea un venit de 25000 de ruble argint”²⁷.

Tot în această perioadă intervin anumite schimbări în modul de viață și în mentalitatea nobilimii basarabene. A. Nakko scria în această privință la 1879: „Viața laică s-a născut, la început, la Chișinău, de unde s-a răspândit ulterior și în provincie. În anii '40 ai secolului al XIX-lea noțiunile de conviețuire, viață de societate, viață confortabilă, adresare laică, purtare demnă, s-au răspândit într-atât, încât stările înstărite din mediul urban și cel rural, care până acum locuiau în case mici și incomode, cu două-trei sau, rareori, cu patru odăi, au început acum să-și construiască case mari din piatră, cu holuri mari și săli spațioase. Imitând prin comportamentul său societatea europeană, ei organizau baluri și adunări, la care se întrunea întreaga societate laică orășenească și toți moșierii din vecinătate.

²⁵ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2591, p. II, f. 397 verso-398.

²⁶ *Ibidem*, f. 398. Suma mărfurilor exportate și importate în 1840 este mai mică în comparație cu anii '30, explicația fiind că în 1839, în urma reformei financiare, în circulație a fost pusă rubla de argint, egalată cu 3,5 ruble asiguate.

²⁷ AISR, F. 19, inv. 3, d.956, f. 106-106 verso.

Frecventând adunările laice din mediul urban și cel rural, nu se mai putea rămâne în mediul de altădată. De aceea, chiar și acei care cel mai puțin erau predispuși de a face careva schimbări în modul de viață, vrând-nevrând, au fost nevoiți să se alinieze oamenilor înaintați. Despre maniere frumoase și modul de a se prezenta respectabil „în sălile cu parchet” nici nu se putea vorbi la acea perioadă. Dimpotrivă, se observă tendința de imitație nereușită a manierelor, totul era puțin caraghios. Dar altfel nici nu putea fi în acel timp. Cert este faptul că societatea basarabeană tindea spre o viață nouă, schimbându-și permanent situația materială și moravurile, pe care le-a moștenit din secolul trecut²⁸.

În anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea, tot mai des au început a se întruni cluburi de seară (*вечерние клубы*) orășenești, numite convențional *adunări nobiliare*, unde se întruneau pentru distracții moșierii din Basarabia. Primele cluburi de seară la Chișinău au fost organizate în 1835, odată cu construirea în grădina publică a unui club de seară orășenesc. Vizitarea clubului de seară atât de către bărbați, cât și de doamne a devenit o distracție din cele mai plăcute la mijlocul secolului al XIX-lea. La început, societatea laică nu era numeroasă și era alcătuită doar din familia nobiliare, din care cauză și cluburile de seară orășenești din Chișinău au început a fi numite „adunări dvorenești” sau „adunări nobiliare”.

După clubul de seară din Chișinău, adunări nobiliare s-au deschis și în alte orașe, la început la Hotin – în 1843, iar mai târziu și la Sculeni – în 1846. Clubul din Sculeni întrunea o adunare destul de numeroasă, la care veneau nu doar moșierii locali, dar și oaspeți din Moldova de peste Prut²⁹.

Pe linia renașterii naționale s-au înregistrat la Chișinău, între 1845 și 1848, mai multe tentative ale unor boieri români de a publica ziarul „Românul”. Tipografia Eparhială din Chișinău a reînceput din 1853 să imprime broșuri și cărți bisericești în limba română³⁰.

Nivelul de dezvoltare economică, bunăstarea și starea moral-psihologică a diferitor categorii sociale influențau direct procesele demografice din Basarabia, în general, și cele din diferite județe, în particular.

Privire generală asupra evoluției demografice, sociale și economice a Basarabiei și a guberniilor Herson, Taurida și Ekaterinoslv în anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea

Pentru a ne imagina care era situația Basarabiei în această perioadă, să comparăm situația demografică, socială și economică (punând accent pe comerț) a regiunii cu cea din cele trei gubernii din Novorosia – Herson, Taurida și Ekaterinoslav.

²⁸ Алексей Накко, *Бессарабская область со времени присоединения ея к России по Бухарестскому миру 1812-го года. В историческом, экономическом и статистическом отношениях*, p. 227-227 об.

²⁹ *Ibidem*, f. 227 verso.

³⁰ *Istoria României. Compendiu*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Coordonatori Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 2007, p. 581.

Din punct de vedere administrativ, Novorosia (*Новороссия*) exista din timpul domniei Ecaterinei a II-a, în anii 1764-1775, alături de Velikorosia și Malorosia. Termenul de Novorosia, concomitent cu Cernomoria, îl întâlnim în izvoarele de arhivă începând cu 1797, când, prin decretul imperial din 12 decembrie 1796³¹, Pavel I restabilește gubernia Novorosia, cu centrul în Ekaterinoslav (pe timpul lui Pavel I – în Novorosiisk). Ea a existat până în 1802, când a fost împărțită în trei gubernii – Nikolaev, Ekaterinoslav și Taurida. În 1803 gubernia Nikolaev este redenumită în gubernia Herson, Cernomoria constituind un județ al guberniei Taurida. Basarabia a intrat în componența Novorosiei, cum constată autorul statisticii din 1822, odată cu numirea în 1820 în funcția de rezident plenipotențiar al Basarabiei a generalului I.N. Inzov³².

Datele privind dinamica populației (de ambele sexe) a Novorosiei, regiunii Basarabia, administrațiilor speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerçi-Enikale conform raportului președintelui Comitetului Principal de Statistică din Novorosia, A.A. Skalkovski, prezentat guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei la 23 octombrie 1856, sunt sistematizate în Tabelul 1.

Tabelul 1

Dinamica populației (de ambele sexe) a Novorosiei, regiunii Basarabia, administrațiilor speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerçi-Enikale, conform statisticii din 1856*

Guberniile**	Anii							
	1823		1837		1848		1854	
	În total	În %	În total	În %	În total	În %	În total	În %
Herson	524284	27,5	656383	23,6	996447	28,6	973600	26,4
Ekaterinoslav	597525	31,3	783403	28,2	879817	25,3	925234	25,1
Taurida	423784	22,2	494061	17,8	567496	16,3	635540	17,2
Basarabia***	275000	14,4	712710	25,6	853584	24,5	966953	26,3
Adm. Spec. a or. Odesa	33947	1,8	58378	2,1	87729	2,5	78902	2,1
Adm. Spec. a or. Taganrog	51720	2,7	67221	2,4	82966	2,4	91101	2,5
Adm. Spec. a or. Kerçi-Enikale	1315	0,1	7600	0,3	12680	0,4	15041	0,4
Numărul total****	1907575	100,0	2779756	100,0	3480719	100,0	3686361	100,0
În %, față de 1823*****	100,0		113,2		141,8		150,2	

* Arhiva de stat din regiunea Odesa (ASRO), F. 3, inv. 1, d. 50, a. 1856-1861, f. 5 verso.

** Basarabia deținea statutul de regiune.

*** Inclusiv Administrația Specială a orașului Ismail.

**** Autorul raportului consideră că numărul locuitorilor Basarabiei pentru anul 1823 include doar populația de sex masculin, acesta urmând a fi considerat 550000 (22,4%) de locuitori, iar pentru întreaga Novorosie – 2454575 (100%) de locuitori.

***** Drept etalon al comparației pentru anul 1823 a fost luată cifra corectă de 2454575 de locuitori.

³¹ ПСЗПИ. Собр. I, т. XXIV, 1796-1798, № 17634, СПб., 1830, с. 229-230.

³² ASRO, F. 3, inv. 1, d. 50, a. 1856-1861, f. 5.

Datele prezentate în Tabelul 1 atestă o tendință de creștere a numărului populației, deși această tendință, pentru unele gubernii, nu este constantă. Spre exemplu, dacă pentru guberniile Ekaterinoslav și Taurida și regiunea Basarabia această tendință este una pozitivă, creșterea fiind evidentă, atunci pentru gubernia Herson această tendință, pentru anul 1854, este negativă, constituind minus 22847 de locuitori față de 1848, diminuarea fiind legată de evenimentele militare care s-au produs în această perioadă și dezastrul cauzat populației de Războiul Crimeii. Creșterea numărului populației din gubernia Taurida, implicată direct în evenimentele legate de Războiul Crimeii s-a datorat imigrației masive a țăranilor iobagi din guberniile interne ruse, care sperau să scape de povoara iobăgiei participând în război. Ponderea Basarabiei constituia 550000 (22,4%) de locuitori în 1823, 712710 (25,6%) – în 1837, 853584 (24,5%) – în 1848 și 966953 (26,3%) de locuitori – în 1854. Însă, ponderea Basarabiei ar fi mai mică dacă populația din administrațiile speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerçi-Enikale ar fi inclusă în numărul populației din guberniile Herson, Taurida și Ekaterinoslav.

Izvoarele de arhivă conțin și informații despre cele trei gubernii din Novorosia și regiunea Basarabia, cu indicarea numărului de orașe și târguri, a numărului de case – informații necesare administrației imperiale în scopuri militare în cazul unui eventual război ruso-turc, care și a avut loc în anii 1853-1856. (Vezi Tabelul 2).

Tabelul 2

Suprafața Novorosiei, regiunii Basarabia, administrațiilor speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerçi-Enikale, numărul de orașe, târguri și case conform datelor statistice din 1856*

Guberniile**	Suprafața în 1850		Orașe și târguri	Raportul, în %	Numărul de case		
	Desetine	Raportul, în %			Anii		
					1851	1852	1853
Herson	5373260	25,4	19	27,1	9209	10010	10239
Ekaterinoslav	5245890	24,8	9	12,9	8528	8683	8725
Taurida	5575600	26,3	21	30,0	14557	14822	14686
Basarabia***	4142080	19,6	15	21,4	14091	14184	14176
Ad. Spec. a or. Odesa	42628	0,2	1	1,4	4549	4586	4630
Ad. Spec. a or. Taganrog	769720	3,6	3	4,3	4740	4755	4819
Ad. Spec. a or. Kerçi-Enikale	13000	0,1	2	2,9	1628	1646	1693
Numărul total****	21162178	100,0	70	100,0	57302	58686	58968

* ASRO, F. 3, inv. 1, d. 50, a. 1856-1861, f. 7, 8.

** Basarabia deținea statutul de regiune.

*** Inclusiv Administrația Specială a orașului Ismail.

**** Izvorul indică o suprafață totală de 21158085 de desetine.

În 1850, populația rurală din Novorosia și Basarabia locuia în 70 de orașe și târguri, 295 de colonii, 6399 de sate și 15 stanițe căzăcești³³. Suprafața totală de pământ în cele trei gubernii ale Novorosiei și regiunea Basarabia (împreună cu administrațiile speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerci-Enikale) constituia 21162178 desetine de pământ, Basarabiei revenindu-i doar 4142080 (19,6%) de desetine. Celor trei gubernii le revenea o suprafață de 17020098 (80,4%) de desetine, inclusiv: guberniei Herson – 5373260 (25,4%) de desetine, Ekaterinoslav – 5245890 (24,8%) și guberniei Taurida – 5575600 (26,3%). Dacă am include și suprafața administrațiilor speciale ale orașelor Odesa, Taganrog și Kerci-Enikale, ponderea celor trei gubernii din Novorosia ar fi și mai mare.

În pofida acestui fapt, Basarabia avea 15 (21,4%) orașe și târguri și în medie cca 14150 de case sau cca 24,3% din numărul total de case, gubernia Herson împreună cu Administrația Specială a orașului Odesa – 20 (28,6%) de orașe și târguri și cca 13074 de case, gubernia Ekaterinoslav împreună cu Administrația Specială a orașului Taganrog – 12 (17,1%) orașe și târguri și cca 13417 case și gubernia Taurida împreună cu Administrația Specială a orașului Kerci-Enikale – 23 (32,9%) de orașe și târguri și cca 16310 case. După numărul total de case, Basarabia depășea guberniile Herson și Ekaterinoslav, cedând doar guberniei Taurida. Aceste date au servit ca sursă importantă pentru încartiruirea soldaților ruși în casele basarabenilor în anii Războiului Crimeii³⁴.

Asupra proceselor demografice din regiune a influențat mult și politica de colonizare, Basarabiei revenindu-i un loc deosebit în această politică imediat după anexarea ei la Rusia³⁵. Nu întâmplător coloniștii transdanubieni, germani etc. se întâlnesc aproape în toate orașele, târgurile și județele Basarabiei. Cele relatate pot fi confirmate de numărul coloniștilor înregistrați de Comitetul Principal de Statistică din Novorosia în cele trei gubernii ale Novorosiei și regiunea Basarabia, datat cu anul 1857 (Vezi Tabelul 3).

³³ ASRO, F. 3, inv. 1, d. 50, a. 1856-1861, f. 8.

³⁴ *A se consulta*, în acest sens: Valentin Tomuleț, Natalia Timohina, *Unele aspecte privind prestațiile extraordinare impuse populației Basarabiei în timpul războiului ruso-turc din anii 1828-1829 și războiului din Crimeea (1853-1856)*. În: Tyragetia. Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Anuar XIII, Chișinău, 2004, p. 124-130.

³⁵ În această perioadă au avut loc două etape importante în procesul de colonizare a sudului Rusiei: 1. **1829-1830** – strămutarea coloniștilor transdanubieni după războiul ruso-turc din 1828-1829, când are loc cea mai masivă strămutare a bulgarilor (cca 140-150 de mii) în Rusia (în Basarabia și Crimeea) din ținuturile bulgare Sliven și Iambol; 2. **1853-1856** – strămutarea a peste 7 mii de coloniști transdanubieni în anii Războiului Crimeii; de menționat că, din diferite motive, cca 6 mii s-au întors în Bulgaria (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)*, (Instituții, regulamente, termeni). Ediția III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 190).

Tabelul 3

**Numărul coloniștilor transdanubieni, germani și evrei
din Novorosia și Basarabia conform statisticii din 1857***

Gubernii, regiuni	Componenta etnică	Coloniști prezenți în statistica din 1857			
		Sexul		Numărul total	Raportul, în %
		Masculin	Feminin		
Herson	Bulgari**	5641	5422	11063	16,7
	Germani	20419	19602	40021	60,2
	Evrei	8139	7217	15356	23,1
Numărul total		34199	32241	66440	26,0
Ekaterinoslav	Germani	11487	11245	22732	69,6
	Evrei	5461	4470	9931	30,4
	Numărul total	16948	15715	32663	12,8
Taurida	Bulgari**	1184	1062	2246	5,8
	Evrei	18811	17819	36630	94,2
	Numărul total	19995	18881	38876	15,2
Basarabia***	Bulgari**	49225	46018	95243	80,9
	Germani	11443	11063	22506	19,1
	Numărul total****	60668	57081	117749	46,0
Numărul total		131810	123918	255728	100,0

* ASRO, F. 1, inv. 1, d. 50, a. 1856-1861, f. 76 verso-77.

** Corect, coloniști transdanubieni.

*** Basarabia deținea statut de regiune. Lipsesc informațiile pentru coloniștii evrei.

**** Conform prevederilor Tratatului de la Paris, 24397 de coloniști de sex masculin și 22784 de coloniști de sex feminin care locuiau pe teritoriile de sud ale Basarabiei retrocedate Principatului Moldovei au trecut în supușenia Principatului.

Datele de arhivă atestă că în cele trei gubernii din Novorosia și regiunea Basarabia erau înregistrate 295 de colonii, inclusiv: 92 (31,2%) – în gubernia Taurida, 68 (23,1%) – în gubernia Ekaterinoslav, 67 (22,7%) – în gubernia Herson și 68 (23,1%) – în Basarabia. Din datele Tabelului 3 constatăm că cei mai mulți coloniști erau în Basarabia. Din numărul total de 255728 de persoane de ambele sexe, 117749 (46%) de persoane locuiau în Basarabia, 66440 (26%) – în gubernia Herson, 38876 (15,2%) – în gubernia Taurida și 9931 (12,8%) – în gubernia Ekaterinoslav. În Basarabia, cel mai mare număr de coloniști erau coloniști transdanubieni – 95243 de persoane sau 80,9%, iar coloniști germani – 22506 de persoane sau 19,1% și aceasta în lipsa datelor pentru coloniștii evrei³⁶. În gubernia Herson erau 40021 (60,2%) de colo-

³⁶ *Colonie evreiască* – termen care semnifică un grup de oameni de etnie evreiască, așezați în mediul rural și încadrați în muncile agricole. Conform unei statistici a populației evreiești din anii 1847-1848, în Basarabia erau înregistrate 10 colonii: în județul Iași, plasa Ghiliceni – colonia Valea lui Vlad (382 persoane); în județul Iași, plasa Slobozia – colonia Alexândreni (358 persoane); în județul Hotin, plasa Secureni – colonia Vișneva (Lomacineț) (188

niști germani, 15356 (23,1%) de coloniști evrei³⁷ și 11063 (16,7%) de coloniști transdanubieni; în gubernia Taurida erau 36630 (94,2%) de coloniști evrei și 2246 (5,8%) de coloniști transdanubieni; și în gubernia Ekaterinoslav – 22732 (69,6%) de coloniști germani și 9931 (30,4) de coloniști evrei. După încheierea Războiului Crimeii, conform prevederilor Tratatului de la Paris, 47169 (49,5%) de coloniști transdanubieni și 12 coloniști germani (0,05%) au devenit supuși ai Principatului Moldovei, deoarece terenurile pe care le posedau făceau parte din teritoriul din sudul Basarabiei retrocedat Principatului Moldovei.

Un anumit interes prezintă locul Basarabiei în sistemul social și economic al Novorosiei, în special în diversitatea formelor de comerț și numărul burgheziei comerciale încadrate în aceste activități.

Creșterea numărului burgheziei comerciale în regiune către 1856 era atât de semnificativă, încât în cadrul celor 9 gubernii ucrainene (Vezi Tabelul 4) Basarabia, după mărimea capitalului comercial al negustorilor primelor două gilde, se afla pe locul patru, iar după numărul negustorilor de gilda a treia – pe locul cinci.

Datele Tabelului 4 demonstrează că majoritatea negustorilor primelor două gilde, în fond alogeni – evrei, greci și armeni, activau în acele gubernii, unde dreptul de șerbie nu exista sau avea o influență minimală, unde gospodăria agricolă purta un caracter marfar, iar negustorii aveau legături strânse cu piețele externe prin intermediul porturilor de pe litoralul Mării Negre, Mării Azov, de pe Dunăre. În această categorie intrau guberniile Herson, Taurida, Kiev și regiunea Basarabia.

persoane); în județul Soroca, plasa Otaci – colonia Merișovca (Tumanova) (250 persoane și 6 persoane de altă etnie); în plasa Târnova – colonia Briceva (471 persoane); în plasa Bădiceni – colonia Zgurița (396 persoane); în plasa Ocolina – colonia Dumbrăveni (426 persoane); în plasa Florești – colonia Mărculești (297 persoane); în plasa Văscăuți – colonia Vertiujeni (167 persoane) și colonia Liublin (212 persoane) (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, p. 172, 178). Către 1857 în Basarabia erau deja 13 colonii evreiești: în județele Hotin (1), Soroca (6), Iași (2), Orhei (2), Chișinău (1) și Bender (1) (Valentin Tomuleț, *Burghezia evreiască din Basarabia sub raport indeletrnicitar (În baza datelor statistice inedite din 1858)*. În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova. Seria „Științe socio-umane”*, Chișinău, 1998, p. 74). Din numărul evreilor-agricultori doar 521 de persoane (5,1%) dețineau loturi pe pământurile statului, restul erau posesori de loturi și beneficiau de privilegii, fiind în fond concesionari în județele Soroca (4657 persoane), Bender (1389), Iași (1378), Orhei (1062), Chișinău (644), Hotin (345) și Akkerman (184 persoane) (ANRM, F. 134, inv. 3, d. 156, f. 199 verso-200).

³⁷ Primele colonii au fost instituite în gubernia Herson în 1807 (С.Я. Боровой, *Еврейская земледельческая колонизация в старой России*, М., 1928, с. 140).

Tabelul 4

Dinamica numerică a burgheziei comerciale din Ucraina și Basarabia la 1856*

Guberniile	Numărul certificatelor comerciale eliberate negustorilor de gildă			Numărul total	
	I	II	III	Negustori	Raportul, în %
Herson	113	169	2712	2994	22,9
Kiev	26	54	1685	1765	13,5
Podolia	4	18	1638	1660	12,7
Ekaterinoslav	14	20	1223	1257	9,6
Taurida	78	87	924	1089	8,3
Volinia	8	13	822	843	6,5
Cernigov	3	22	814	839	6,4
Poltava	8	21	795	824	6,3
Harkov	8	20	753	781	6,0
Basarabia**	21	45	952	1018	7,7
Numărul total	283	469	12318	13070	100,0
Raportul, în %	2,2	3,6	94,2	100,0	-

* Статистические таблицы Российской империи за 1856 г., СПб., 1858, с. 201.

** Basarabia deținea statut de regiune.

Alături de aceste considerente, locul deosebit care îi revenea Basarabiei în capitalurile comerciale ale negustorilor primelor două gilde se mai lămurește și prin diversitatea formelor de comerț, în care, în anii '50 ai secolului al XIX-lea, un rol important îi revenea comerțului permanent, comerțul de iarmaroc sau cel sezonier cedând treptat pozițiile.

O dovadă elocventă a acestui fapt sunt datele însumate în Tabelului 5, ce reflectă comerțul interior realizat la iarmaroacele din Basarabia și Novorosia la mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea.

Tabelul 5

Comerțul interior realizat în Novorosia și Basarabia în 1855*

Guberniile	Numărul de orașe și iarmaroace				Valoarea mărfurilor prezentate (în rub. argint)	Raportul, în %
	Orașe	În %	Iarmaroace	În %		
Herson	59	26,2	121	22,4	4972500	25,3
Ekaterinoslav	129	57,3	328	60,9	10282510	52,4
Taurida	27	12,0	62	11,5	3780900	19,3
Basarabia**	10	4,5	28	5,2	591770	3,0
Numărul și valoarea totală	225	100,0	539	100,0	19627680	100,0

* Коммерческая газета, 1855, №56, 17 мая.

** Basarabia deținea statut de regiune.

Datele Tabelului 5 atestă că Basarabia avea cel mai mic număr de orașe și iarmaroace, iar valoarea mărfurilor prezente la iarmaroace era cea mai mică. După valoarea mărfurilor prezentate la iarmaroace, gubernia Ekaterinoslav se situa pe primul loc, urmată de guberniile Herson și Taurida, care dispuneau de importante porturi maritime pe litoralul Mării Negre, care beneficiau de deferite înlesniri, inclusiv de porturi ce dețineau statutul de **porto-franco** (port liber). Autoritățile regionale menționau la 1855 că „din fostele iarmaroace numai iarmaroacele din Chișinău, Akkerman și Ismail și-au păstrat caracterul lor de altădată. Numărul redus de iarmaroace din Basarabia și scăderea anuală a valorii circuitului de mărfuri dovedește inutilitatea lor în regiune, unde la nord și sud erau multe piețe pentru comerțul permanent, negustorii având posibilitatea de a-și exporta mărfurile peste hotare prin Odesa, Reni și Ismail – pe cale maritimă și pe Dunăre, prin Noua Suliță, Sculeni, Leova, Lipcani – pe cale terestră”³⁸. Aceasta mai demonstrează nivelul avansat de dezvoltare în regiune a relațiilor marfare, încadrarea în relațiile de piață a multor gospodării moșierești și țărănești.

Prezintă interes locul Basarabiei în exportul de mărfuri (în special cereale) prin portul-franc Odesa în anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea.

După suprimarea la 26 septembrie 1830 a cordonului vamal de la Nistru, Basarabia este inclusă în sistemul pieței interne ruse, revenindu-i, alături de gubernii ucrainene – Podolia, Kiev și Herson, un loc important în furnizarea cerealelor pe piețele din Europa prin portul Odesa. Creșterea exportului de cereale din Basarabia și guberniile ucrainene a fost legată, în fond, de mărirea în anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea a suprafețelor însămânțate cu cereale și atragerea gospodăriilor țărănești și moșierești în relațiile de piață. Guvernatorul general al Novorosiei și Basarabiei menționa în 1859: „[...] succese în acest domeniu, îndeosebi, a obținut Basarabia, care până în 1840 aproape că nu avuse semănături de toamnă, iar acum vinde pentru a fi exportate peste hotare până la 500 de mii cetverturi³⁹ de grâu de toamnă și județul Alexandrovsk din gubernia Ekaterinoslav”⁴⁰.

În prezent, este dificil de a stabili exportul de cereale în anii '30-'50 ai sec. al XIX-lea în guberniile interne ruse și ucrainene, deoarece după suprimarea cordonului vamal de la Nistru, mărfurile nu se mai înregistrau. Cu atât mai mult, nu este ușor de a determina și cantitatea de cereale exportate din Basarabia prin

³⁸ *Коммерческая газета*, 1855, №58, 21 мая.

³⁹ *Cetverti* (четверть) – veche măsură de capacitate utilizată în Rusia, de regulă, pentru cereale, egală cu: *secara* – 8 puduri 34 funți; *grâul de toamnă* – 9 puduri 25 funți; *grâul de primăvară* – 9 puduri 7 funți; *ovăzul* – 5 puduri 25 funți; *meiul* – 7 puduri 17 funți; *mazărea* – 10 puduri și *porumbul* – 5 puduri. 1 pud este egal cu 16,38 kilograme (*Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, СПб., 1903, Т. XXXVIII-а, с. 736*). La începutul secolului al XIX-lea în Moldova un cetverti era egal cu 7,5 puduri pentru făină, crupe și orz și cu 8 puduri pentru ovăz (ANRM, F. 1, inv. 1, d. 8, f. 518-518 verso). Forma de plural *cetverturi* este preluată din: Gh.Bulgar, Gh.Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, 2002, p. 97.

⁴⁰ ASRO, F.1, inv.16, cert.1227, d. 29, a. 1859, F. 9-9 verso

portul Odesa, deoarece orașul era aprovizionat prin cinci puncte orășenești. A. Skalkovski, care a studiat această problemă, scria că până la sfârșitul anilor '40, furnizorii principali de cereale în Odesa erau guberniile Podolia, Kiev și o parte a guberniei Herson, din 1840 în acest comerț s-a impus și Basarabia de Sud, iar din anii '50 – și alte părți ale regiunii, ce exportau, îndeosebi, porumb⁴¹.

Materialele de arhivă cercetate și cele depistate din diferite izvoare și lucrări monografice publicate ne-au permis să depistăm cu aproximație volumul exportului de cereale din Basarabia prin portul Odesa în anii '40-'50 ai secolului al XIX-lea (Tabelul 6).

Tabelul 6

Volumul exportului de cereale prin porturile Mării Negre și Mării Azov și ponderea Basarabiei în exportul cerealelor (în cetverturi) prin Odesa în anii 1847-1859 *

Anul	Volumul valoric al exportului	Raportul, în %	Exportul din Odesa	Raportul, în %	Inclusiv din Basarabia**	Raportul, în %	Pondere Basarabiei, în %
1847	5579000	12,2	3240774	12,6	1072941	9,9	33,1
1848	3035600	6,7	2020762	7,9	869380	8,0	43,0
1849	2238600	4,9	1644021	6,4	503989	4,6	30,7
1850	2488400	5,5	1445901	5,6	791375	7,3	54,7
1851	2479950	5,4	1274710	5,0	975206	9,0	76,5
1852	5014200	11,0	2585738	10,0	1865841	17,2	72,2
1853	6812950	14,9	3808469	14,8	2103210	19,4	55,2
1856	3378297	7,4	1168144	4,5	640731	5,9	54,9
1857	3936660	8,6	2485663	9,7	582771	5,4	23,4
1858	4877269	10,7	2896046	11,3	735357	6,8	25,4
1859	5732272	12,6	3154945	12,3	717751	6,6	22,8
Valoarea totală	45573198	100,0	25725173	100,0	10858552	100,0	-

* ASRO, F. 1, inv. 16, d. 1227, a. 1859, f. 35; inv. 248, d. 1580, a. 1855, f. 119; AISR, F. 19, inv. 3, d. 953, f. 104-108; d. 953, f. 104-108; d. 954, f. 130-131 verso; d. 956, f. 168 verso-171; d. 957, f. 169; d. 958, f. 215-216; d. 960, f. 250 verso; Н.Сокальский, *Несколько слов о значении железных дорог для Одесской торговли*. În: Одесский вестник, 1857, №46; Ф.Захариевич, *Хлебная торговля в черноморских и азовских портах Южной России*. În: ЖМВД, 1854, ч. IV, с.17; С.А. Панфилов, *Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40-60-х гг. XIX в.* În: Ученые Записки Кишиневского Университета (ист.), Кишинев, 1971, с. 412.

Datele Tabelului 6 confirmă faptul că în anii 1847-1858, din Basarabia se exportau prin portul Odesa peste hotare anual, în medie, aproximativ 1mln. cetvert-

⁴¹ А.Скальковский, *Записки о торговых и промышленных силах Одессы*, СПб., 1865, с.72.

turi de cereale (de la 0,5 mln. cetverturi în 1849 până la 2 mln. în 1852 și 1853), ce constituia 23-77% din tot exportul de cereale prin acest port. Însă aceste date reflectă doar exportul cerealelor din județele de nord și de centru ale Basarabiei peste frontiera terestră, dar multe cereale se transportau din județele de sud prin debarcaderele și trecătoarele de la Nistru⁴².

Începând cu anii '40 ai secolului al XIX-lea, un loc deosebit în exportul de cereale în Odesa îi revine porumbului, solicitat pe piețele din Europa Apuseană. În 1848, conform datelor organelor locale „[...] întreaga cantitate de porumb, care a fost exportată din porturile noastre peste hotare, a fost produsă exclusiv în Basarabia”⁴³.

Exportul porumbului din Basarabia în Odesa a crescut îndeosebi la începutul anilor '50. Șeful districtului vamal Odesa la finele anului 1852 scria că „printre cerealele exportate în anul trecut se evidențiază porumbul. Exportul acestui produs folositor peste hotare, care în anii precedenți era neînsemnat, a început din 1849 treptat să crească și în 1851 a constituit deja 136461 cetverturi, iar în anul trecut a atins cifra de 313383 cetverturi la un preț de 1594324 ruble. Întreaga cantitate de porumb exportată a fost furnizată aproape exclusiv de Basarabia, unde e puțin probabil să fi fost o recoltă neobișnuit de bogată, ca în anul 1852”⁴⁴.

În anul următor, 1853, Basarabia a exportat în Odesa 348,6 mii cetverturi de porumb la un preț de 1,8 mil. ruble⁴⁵. Șeful districtului vamal Odesa afirma că „[...] porumbul va deveni cu timpul unul din cele mai importante articole de export din Odesa”⁴⁶.

La sfârșitul anilor '50 - începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea Basarabia rămânea furnizorul de bază al porumbului în Odesa, din simplu motiv că el era cultivat numai în Basarabia și în așezările de pe malul Nistrului ale guberniei Herson⁴⁷.

Un loc important în comerțul regiunilor de sud ale Imperiului Rus în anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea îi revenea sării. Exportul ei a crescut esențial, în special, după suprimarea, la începutul anului 1831, a cordonului vamal de la Nistru și unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia⁴⁸.

O reprezentare clară despre aceste gen al comerțului basarabean ne prezintă datele despre exportul sării prin Akkerman – Ovidiopol. Spre exemplu, în 1833 din Basarabia au fost exportate 82,5 mii puduri, în următorii doi ani – cca 600 mii puduri; în anii 1833-1838 exportul a crescut până la 2,5 milioane puduri anual; după micșorarea exportului până la 1 milion și 738 de mii puduri în anii 1838-

⁴² O parte din grâne erau exportate în Odesa prin Maiaki și Ovidiopol, iar altă parte prin Akkerman.

⁴³ *Журнал Министерства Внутренних Дел*, 1848, ч. 23, с. 48.

⁴⁴ AISR, F. 19, inv. 3, d. 995, f. 170 verso.

⁴⁵ AISR, F. 19, inv. 3, d. 958, f. 216.

⁴⁶ AISR, F. 19, inv. 3, d. 957, f. 170 verso.

⁴⁷ AISR, F. 19, inv. 3, d. 958, f. 216.

⁴⁸ AISR, F. 19, inv. 3, d. 957, f. 170 verso.

1840, a urmat de o crește fabuloasă, până la 2 milioane de puduri, în anii '40. În treaga cantitate a exportului de sare din Basarabia în anii 1839-1850 a constituit cca 35 milioane de puduri⁴⁹.

Pentru a determina locul și însemnătatea exportului de sare din Basarabia în sistemul comerțului din Novorosia, vom contrapune datele despre exportul sării în alte gubernii ale Rusiei prin două direcții de bază: din Basarabie prin Akkerman – Ovidiopol și din Crimeea (gubernia Taurida) – prin portul Kerchi (vezi Tabelul 7)⁵⁰.

Tabelul 7

Exportul sării din Basarabia și Crimeea în diferite gubernii ucrainene și ruse prin porturile Ovidiopol și Kerchi în anii 1833-1855 (în puduri)*

Anii	Prin Ovidiopol din Basarabia	Raportul, în %	Din Crimeea			
			Valoarea totală	Raportul, în %	Inclusiv	
					În alte porturi ale Mării Azov	În alte porturi ale Mării Negre
1833	82495	0,2	1175399	7,6	1066369	109030
1834	592270	1,7	1151940	7,4	1020550	131390
1835	575475	1,6	775625	5,0	753500	22125
1836	2509444	7,2	1143117	7,4	1102517	40600
1837	2136422	6,1	1431775	9,2	1397410	34365
1838	2792411	8,0	1199895	7,7	1015560	184335
1839	1029869	2,9	1054180	6,8	1013910	40270
1840	738490	2,1	310715	2,0	294515	16200
1841	2272072	6,5	382014	2,5	376404	5610
1842	1873882	5,4	405645	2,6	399005	6640
1843	2089618	6,0	400415	2,6	388135	12280
1844	2593762	7,4	167625	1,1	163400	4225
1845	2974950	8,5	393775	2,5	362685	31090
1846	2674182	7,7	995560	6,4	863290	132270
1847	2473054	7,1	1159120	7,5	1087700	71420
1848	2458153	7,0	1368445	8,8	1188355	180090
1849	2721750	7,8	933865	6,0	800150	133715
1850	2360792	6,8	1054330	6,8	981235	73095
Valoarea totală	34949091	100,0	15503440	100,0	14274690	1228750

* AISR, F. 19, inv. 3, d. 957, f. 194 verso-195; F. 560, inv. 3, d. 883, f. 21-21 verso.

⁴⁹ ASRO, F. 1, inv. 16, d. 1227, a. 1859, f. 34 verso.

⁵⁰ Până la anexarea Basarabiei la Imperiul Rus sarea extrasă din lacurile saline era exportată în Odesa prin punctul vamal Maiaki (AISR, F. 14209, inv. 165, d. 30, certificat 30, f. 2).

Datele Tabelului 7 confirmă că sarea din Basarabia, care după calitate era mai superioară celei din Crimeea, se bucura de o mare cerere pe piețele din Ucraina, în special în anii '40. Exportul ei a atins cifra de 3 milioane (1845) și depășea cu mult exportul sării din Crimeea prin portul Kerchi, care în anii 1833-1850 a constituit 15,5 milioane și nu a depășit niciodată cifra de 1,4 milioane pe an. Prin urmare, se observă tendința de micșorare a exportului de sare din Crimeea de creșterea exportului de sare din Basarabia.

Din depozitele din Akkerman, sarea era exportată de regulă în Odesa⁵¹. În 1838 a fost instituită navigația navală între Akkerman și Ovidiopol, galerele și vasele cu pânze transportau sarea din Akkerman în Ovidiopol – pe malul opus al limanului Nistru⁵², iar de aici cu transport hipomobil în Odesa.

În anii '40 ai secolului al XIX-lea sarea din Basarabia, alături de sarea din Crimeea, „[...] la cererea birourilor de peste hotare, era transportată în diferite orașe ale Europei, în special în porturile de pe litoralul de nord al Mării Mediteraneane și golfurile ei, cu precădere în Triest, Livorno, Genua și Marsel, iar unele cantități – în porturile de nord ale Franței, în Anglia și Belgia”⁵³.

Rezervele de sare în lacurile saline din Basarabia erau destul de mari. În pofida creșterii exportului de sare în guberniile ucrainene și ruse și extinderii pieței de desfacere în interiorul Basarabiei, în 1846 rezervele de sare constituiau 11182000 puduri⁵⁴, iar în 1850 – 9421038 puduri. Dar, în timpul unui uragan de pe Marea Neagră care s-a declanșat la 1 și 2 februarie 1850, valurile mari au rupt fâșia de nisip ce separa salinele de mare și le-au inundat, ținându-le în contact direct cu marea până în luna octombrie. În urma acestei inundații s-au pierdut mai mult de 4850000 puduri de sare din anii precedenți⁵⁵. Ca rezultat, salinele din sudul Basarabiei și-au pierdut însemnătatea.

Concluzii

În concluzie finală, constatăm că statistica rusească din anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea, utilizată în acest studiu, ne oferă informații importante, deși nu totdeauna exacte și complete și conțin doar indici estimativi, dar care ne dau posibilitatea de a urmări și a determina anumite tendințe în evoluția proceselor de ordin demografic, social și economic care au avut loc în Basarabia și cele trei gubernii din Novorosia – Herson, Taurida și Ekaterinoslav.

⁵¹ ЖМВД, 1846, ч. 16, с. 88.

⁵² Я.С. Просул, И.Г. Будак, *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967, с. 313.

⁵³ *Военно-статистическое обозрение Российской империи издаваемое по Высочайшему повелению при 1-ом отделении Департамента Генерального Штаба*. Т. XI, Ч. I. Херсонская губерния, СПб., 1849, с. 159.

⁵⁴ И.Ф. Штукенбург, *Статистические труды. Статья XXVIII. Описание Бессарабской 1812-1828 области*, СПб., 1859, с. 14-15.

⁵⁵ А.А. Скальковский, *Опыт статистического описания Новороссийского края*. Ч. II, Одесса, 1853, с. 498.

Datele de arhivă atestă o tendință evidentă de creștere a numărului populației în Basarabia și cele trei gubernii din Novorosia, deși această tendință, pentru unele gubernii, nu este constantă. Dacă pentru regiunea Basarabia și guberniile Ekaterinoslav și Taurida această tendință este una pozitivă și evidentă pentru întreaga perioadă de timp, atunci pentru gubernia Herson această tendință, pentru anul 1854, este una negativă, diminuarea fiind legată de dezastrul cauzat populației de războiul Crimeei. Creșterea numărului populației pentru gubernia Taurida, implicată direct în evenimentele legate de războiul Crimeei și care, în mod natural, urma să ateste o evoluție negativă, s-a datorat imigrației țăranilor iobagi din guberniile interne ruse, care sperau să scape de povara iobăgiei prin participarea în război.

Ritmurile de creștere a numărului populației în Basarabia cele trei gubernii din Novorosia au depins de multipli factori, din cei favorizanți fiind cel natural, colonizarea cu coloniști transdanubieni, germani etc. și emigranți din guberniile interne ruse.

Din punct de vedere social și economic atât Basarabia, cât și guberniile din Novorosia, unde dreptul de șerbie nu a existat sau avea o influență mai slabă, unde gospodăriile agricole, atât moșierești, cât și țăărănești, purtau un caracter marfar, s-au antrenat în relațiile de piață ce atestă numărul mare de negustori de gildă, în special de prime două ghilde, care întrețineau legături strânse cu piețele externe prin intermediul porturilor de pe litoralul Mării Negre, Mării Azov, de pe Dunăre, locul Basarabiei fiind destul de important, în special în exportul de cereale.